

UOT 37.0

Ülviyyə Məmməd qızı İsmayılova
fəlsəfə doktoru proqramı üzrə doktorant
Gəncə Dövlət Universiteti

**ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBİNİN MÜHÜM VƏZİFƏLƏRİNDƏN BİRİ:
ŞAGİRDƏRDƏ MÜSTƏQİLLİYİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ**

Ульвия Мамед гызы Исмаилова
докторант по программе доктора философии
Гянджинский Государственный Университет

**ОДНА ИЗ ВАЖНЫХ ЗАДАЧ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЫ:
РАЗВИТИЕ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ У УЧАЩИХСЯ**

Ulviya Mammad Ismayilova
doctorial student in the program of doctor of philosophy
Ganja State University

**ONE OF THE IMPORTANT TASKS OF A COMPREHENSIVE SCHOOL:
DEVELOPING STUDENTS' INDEPENDENCE**

Xülasə. Müstəqilliyin tərbiyə olunması məktəblilərdə özünə inam yaradır, onu müstəqil düşünməyə, öz fikrini, qənaətlərini bildirməyə, müstəqil fəaliyyət göstərməyə sövq edir. Müstəqilliyin əsasları uşaqlıq illərində ailədə qoyulur, sonra müəllimlər tərəfindən inkişaf etdirilir. Müstəqillik insanın şəxsi fəallığı ilə sıx surətdə əlaqədardır. Təhsilalanlarda ətraf aləmdə baş verən hadisələri düzgün təhlil etmək və onları obyektiv qiymətləndirmək bacarıqlarını inkişaf etdirir.

Açar sözlər: *müstəqillik, şagirdlərin müstəqilliyi, müstəqillik mənəvi keyfiyyət kimi, müstəqilliyin formalaşdırılması, təlim prosesi, sinifdən xaric tədbirlər*

Резюме. Воспитание самостоятельности формирует у школьников уверенность в себе, побуждает их самостоятельно мыслить, высказывать свое мнение, делать выводы, проявлять самостоятельность. Основы самостоятельности закладываются в семье в детстве, а затем развиваются учителями. Самостоятельность тесно связана с личной активностью человека. У учащихся развивается умение правильно анализировать события в окружающем мире и объективно их оценивать.

Ключевые слова: *самостоятельность, самостоятельность учащихся, самостоятельность как нравственное качество, формирование самостоятельности, учебный процесс, внеклассные мероприятия*

Summary. Education of independence forms schoolchildren's self-confidence, encourages them to think independently, express their opinions, conclusions, and act independently. The foundations of independence are laid in the family in childhood, and then developed by teachers. Independence is closely related to the personal activity of a person. Students develop the ability to correctly analyze events in the world around them and evaluate them objectively.

Key words: *independence, independence of students, independence as a moral quality, formation of independence, educational process, extracurricular activities*

Şəxsiyyətin yiyələnməli olduğu müsbət, gərəkli keyfiyyətlərdən biri müstəqillikdir. Müstəqilliyin tərbiyə olunması hər bir yaş dövründə – məktəbəqədər, kiçik, orta və böyük məktəb yaşları dövrələrində diqqət mərkəzində dayanmalıdır.

Uşaq və yeniyetmələrdə müstəqilliyin inkişaf etdirilməsinə qayğı ilə yanaşılmalıdır. Bu istiqamətdə aparılan işlər düzgün planlaşdırılmalıdır.

Hər bir uşağın yaşının üstünə yaş gəldikcə onun ata-anaları ilə ilkin fizioloji və sosial-psi-

xoloji əlaqələri qırılır, onda şəxsi müstəqilliyə və azadlığa meyllilik və istək inkişaf edir.

Müstəqilliyin tərbiyə olunması məktəblilərdə özünə inam yaradır, onu müstəqil düşünməyə, öz fikrini, qənaətlərini bildirməyə, müstəqil fəaliyyət göstərməyə sövq edir. Müstəqilliyin əsasları uşaqlıq illərində ailədə qoyulur, sonra müəllimlər tərəfindən inkişaf etdirilir. Müstəqillik insanın şəxsi fəallığı ilə sıx surətdə əlaqədar. Təhsilalanlarda ətraf aləmdə baş verən hadisələri düzgün təhlil etmək və onları obyektiv qiymətləndirmək bacarıqlarını inkişaf etdirir.

Müəllim və valideynlərin köməyi ilə uşaq və yeniyetmələrin müstəqil bacarıqları möhkəmlənir, bu da müxtəlif fəaliyyət növlərində özünü göstərir. Müstəqillik tədricən şəxsiyyətin fərdi xüsusiyyəti kimi çıxış edir.

Kiçikyaşlı məktəblilərə müstəqil yerinə yetirmək üçün mümkün qədər çox iş tapşırmaq, ona daha çox etibar etmək, onun təşəbbüslərini təqdir etmək, onu həvəsləndirmək, onun müstəqilliyə cəhdini rəğbətləndirmək lazımdır. Ev tapşırıqları ailənin minimal köməyi ilə yerinə yetirilməlidir.

Təhsilalanlarda müstəqilliyin formalaşdırılmasında təlim prosesi və sinifdən xaric tədbirlər mühüm əhəmiyyət daşıyır. Ümumtəhsil fənləri üzrə ayrı-ayrı mövzular öyrənilərkən, eyni zamanda, sinifdən xaric işin təşkili zamanı onların müstəqilliyi üçün şərait yaradılmalıdır. Məktəbli müstəqillik nümayiş etdirdikdə fəal olur. Hər hansı bir işin icrasında fəallıq təhsilalanın fəal həyat qazanmasının, başqa sözlə, həyatda fəal mövqe tutmasının şərtidir.

Təlim prosesində, həm sinifdən xaric tədbirlərdə şagirdlərdə müstəqilliyin formalaşdırılması məqsədə uyğundur. Müstəqil fikrə, müstəqil təfəkkürə, müstəqil fəaliyyət göstərməyə öyrəşən adam çətinlikdən qorxmur. O, çətinliklə rastlaşanda onun öhdəsindən gəlir. Həmin məktəblilərdə təxəyyül də inkişaf edir. Onlar ayrı-ayrı məsələlərin həllində inamlı hərəkət edir.

Müəllimlər məktəblilərin, o cümlədən V-IX sinif şagirdlərinin müstəqilliyinə imkan verməlidirlər. Təlimin prinsiplərindən biri şüurluluq və fəallıq prinsipidir. Müəllim həmin prinsipə nəzərə alaraq təhsilalanlarda özünü bürzə verən əzbərçiliyin qarşısının alınmasına kömək edir. Məlum olduğu kimi, şüurlu mənimsənilmiş bilik təhsilalanın fəallığına imkan verir.

Müəllim şüurluluq və fəallıq prinsipini öz fəaliyyətində rəhbər tutduqda həm də məktəblilərin hər birinin müstəqilliyini təmin edir, onların müstəqil fikir irəli sürmələrinə, proqram materialını aydınlaşdırarkən müstəqillik nümayiş etdirmələrinə, müstəqil şəkildə nümunələr gətirmələrinə çalışırlar.

Pedaqoji prosesin vəzifələrindən biri təhsilalanların müstəqilliyinin inkişaf etdirilməsindən, təshihlərin aparılmasından, müstəqil fəaliyyətin səviyyəsinin artırılmasından, şagirdlərin, o cümlədən yeniyetmələrin tərbiyəsinə qayğı göstərilməsindən ibarətdir. Bəzən bu işə birtərəfli aparılan pedaqoji proses maneçilik törədir. Başqa bir səbəb, təhsilalanların müstəqil həyat fəaliyyətinə aşağı səviyyədə hazırlanmalarıdır. Pedaqoji prosesdə təlim, tərbiyə və inkişaf heç də həmişə vəhdətdə aparılmır, məktəblilərin öz fəaliyyətlərini idarəetmənin vahid prosesinə cəlb edilməsi təmin olunmur. Nəticədə pedaqogikanın mühüm prinsiplərindən biri (təlim, tərbiyə və inkişafın vəhdətdə aparılması prinsipi) nəzərə alınmamış olur.

Paralelizm aşağıdakı cəhətlərdə özünü göstərir:

1) bu vəhdətin təşkilinin aşağı səviyyəli olması;

2) yeni şəraitlərdə yeniyetmələrin qarşılıqlı fəaliyyət və qarşılıqlı münasibətlərini yetərincə təşkil olunmaması, təshihlərin olmaması;

3) şagirdlərin dəyeryönlülərinin pedaqoji prosesinin iştirakçıları ilə fəaliyyət və ünsiyyətə hazırlanmamaları;

4) təlim prosesində, həm də təlim xarakterli sinifdən xaric məşğələlərdə onlar hazır və hamı üçün məcburi olan tapşırıqları və işləri yerinə yetirirlər və s.

Söhbət, müzakirə, görüş, müsabiqə, disput və s. bu kimi sinifdən xaric tədbirlər təşkil olunduqda şagirdlərə tapşırıqlar verilir, onların qüvvəsindən istifadə olunur. Dərstdən sonra təşkil edilən tədbirlərdə şagirdlərin müstəqilliyi aşağıdakı cəhətlərdə əks olunur:

– şagird(lər) müstəqil olaraq tələbə konfransı üçün mövzu seçir və çıxışa hazırlaşır(lar);

– şagird özünüidarə orqanına rəhbərlik edir;

– disputun, müzakirənin, görüşün təşəbbüskarı olur və yüksək səviyyədə onların keçirilməsinə çalışır(lar);

– tədqiqat-axtarıcılıq işlərinə qoşulur, araşdırmalar aparır;

– öz şeirini, rəsm əsərini diqqət mərkəzinə gətirir və s.

Təhsilalanların müstəqilliyi dedikdə, onun öz qarşısına müxtəlif tədris vəzifələri qoyub heç bir kömək və təhrik olmadan yerinə yetirmək başa düşülür. Müstəqillik özü özünün istəyinə əsasən, şüurlu və dərk olunmuş şəkildə hərəkəti yerinə yetirmək, müəyyən bir məsələyə sərbəst olaraq münasibət bildirmək tələbatıdır. Bu zaman, ilk növbədə, yeniyetmənin idrak fəallığı, marağı, yaradıcı qabiliyyəti, təşəbbüsü, qarşısına məqsəd qoyaraq, öz işini planlaşdırması diqqət mərkəzində dayanır.

Şəxsiyyətin müstəqilliyi təfəkkürün, təxəyyülün, hisslərin və iradənin fəal işi ilə sıx surətdə bağlıdır. Haqqında danışılan əlaqə ikitərəflidir: 1) təfəkkür və emosional-iradi proseslər – müstəqil mühakimə və fəaliyyətlərin zəruri amilləridir; 2) müstəqil fəaliyyətin gedişində bərqərar olmuş mühakimə və fəaliyyətlər nəinki şüurlu surətdə motivləşən fəaliyyətlərin yerinə yetirilməsində iştirak etmə qabiliyyətini möhkəmləndirir və formalaşdırır, eyni zamanda, mümkün çətinliklərə baxmayaraq, qərarların müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsinə şərait yaradır.

Müstəqillik dedikdə nə başa düşülməlidir? Müstəqillik – öz qüvvəsi, imkanları, bacarığı ilə biliklərə, fəaliyyət üsullarına, təşəbbüskarlığa, tənqidiliyə, adekvat özünüqiymətləndirməyə, özünün fəaliyyəti və davranışına görə şəxsi məsuliyyət hissəsinə yiyələnərkən təzahür edir.

Yeniyetmələrin hərtərəfli və ahəngdar inkişaf etməsi üçün ailə və məktəb onlarda bir sıra mühüm keyfiyyətlərin formalaşmasına qayğı göstərməlidir. Bu keyfiyyətlər müxtəlifdir: vətənpərvərlik, böyüyə hörmət, sadəlik və təvazökarlıq, nəzakət, nümunəvi davranış, düzlük və doğruluq, humanizm, əməksevərlik, yoldaşlıq və dostluq, ədalət, təşəbbüskarlıq, igidlik, təşkilatçılıq, mübarizlik, mərdlik, çətinliklərin öhdəsindən gəlmək, qəhrəmanlıq, qorxmazlıq, balacalara qayğı, tolerantlıq, təmkinlilik və s.

Həmin keyfiyyətlərin sırasında müstəqilliyin formalaşdırılması özünəməxsus yer tutur. Yeniyetməlik yaşında uşaq (təhsilalan) özü müstəqilliyə can atır, onlarda özlərini böyüklər kimi aparmaq, nəsihətə, tabe olmamaq, sözə qulaq asmamaq, cəhdi yaranır. Bu xüsusiyyətlər yaş dövrünün xüsusiyyətləri ilə bağlıdır.

Şagirdlər davranış də rəftarlarına tənqidi yanaşır, yaşlıların hərəkətlərini mexaniki təkrarlamırlar. Həmin yaş dövrü başqa yaş dövrlərindən fərqli olaraq öz ziddiyyətləri ilə fərqlənir.

Təcrübəli müəllimlər təlim prosesində, bu və ya digər fənn üzrə məşğələlərdə tədris materiallarının müstəqil surətdə təhlilini aparmağı, müstəqil fikir söyləməyi, müstəqil nəticəyə gəlməyi, özlərinin doğru-düzgün mövqelərini müdafiə etməyi məktəblilərə öyrətməli, onları bu işə alışdırmalıdırlar. Bu iş sinifdən xaric tədbirlərdə də davam etdirilməlidir.

Şagirdlərə bir sıra tələblər verilir. Həmin tələblərə daxildir:

1. Bilikləri müstəqil qazanmaq bacarığı.
2. Müxtəlif problemlərin həlli üzrə qazanılmış bilikləri təcrübədə tətbiq etmək bacarığı.
3. Müstəqil şəkildə müxtəlif informasiyalarla iş, onları təhlil etmək, ümumiləşdirmək və müəyyən nəticəyə gəlmək səriştəsi.
4. Müstəqil olaraq tənqidi düşünmə qabiliyyəti, problemlərinin həllinin səmərəli yollarını müəyyənləşdirmək bacarığı.

Hər bir dərslərin əsas vəzifəsi təqdim olunan materialı şagirdlərə mənimsətmək, oxunanları və təqdim olunan məlumatları təhlil etmək, hadisə, təzahür və faktları müstəqil qiymətləndirmək, onlarda dünyaya, ətraf aləmə öz baxışını formalaşdırmaqdan ibarətdir. Deyilənlər əsasında təhsilalanlarda dünyagörüşü yaranır.

Təlim fəaliyyətində yeniyetmələrin müstəqilliyi səviyyəsinin yüksəldilməsi imkan verir ki:

- 1) fənlərarası əlaqələrin həyata keçirilməsi səviyyəsində bilik, fəaliyyət və münasibətlərin formalaşdırılması sahəsinin genişləndirilsin;
- 2) müvafiq biliklərin və fəaliyyətlərin müstəqil axtarışı üzrə tədris vəzifələrinin həyata keçirilməsində müəllimin göstərişlərindən, müəyyən bilik və fəaliyyətlərdən faydalanmanın zəruriliyinə keçid;
- 3) yerinə yetirilmiş ayrı-ayrı əməliyyatların formalaşdırılmasından bütün fəaliyyətin formalaşdırılmasına keçid;
- 4) hazır şəkildə olan fəaliyyətlərə yiyələnərkən ayrı-ayrı fəaliyyətlərin müstəqil müəyyənləşdirilməsinə və icrasına keçid;
- 5) müəyyən bacarıqların məlumatlarına yiyələnərkən zəruriliyinin dərk edilməsindən tədris fəaliyyətinin tamyönlü quruluşuna yiyələnərkən vacibliyinin dərk edilməsinə keçid;

6) reproduktiv xarakterli vəzifələrdən (tapşırıqlardan) yaradıcı tapşırıqlara keçid və s. baş versin.

Problemin aktuallığı. Tədqiqatdan alınan nəticələr idraka (dərk etməyə) fəaliyyətyönlü yanaşmanın və yeniyetmələrdə müstəqilliyin tərbiyə olunmasının, təlim prosesi və sinifdən xaric tədbirlərin qarşılıqlı əlaqəsinin faydalılığını təsdiq etmiş, xüsusi təşkil olunmuş bitkin və tam təhsil mühitində V-IX sinif şagirdlərinin şəxsiyyətyönlü inkişafı barədə nəzəri təsəvvür yaratmışdır.

Ədəbiyyat:

1. Abbasov, M.Ə. Təlim və tərbiyənin vəhdəti vəziyyətində azyaşlı məktəbli şəxsiyyətinin formalaşdırılması məsələsi: / pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru dis. / - Bakı, 2005. -167 s.
2. Abdinova, N.C. Təlimin optimallaşdırılması vəziyyətində şagird şəxsiyyətinin inkişaf mərhələsi (I-IV siniflər): / pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru dis. / - Bakı, 2010. -154 s.
3. Abdullayeva, S.A. Sinifdən xaric tədbirlər yuxarı sinif şagirdlərinin milli mənlilik şüurunun formalaşdırılmasının mühüm vasitəsi kimi: / pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru dis. / - Bakı, 2006. -158 s.

Problemin yeniliyi. Müstəqillik anlayışının mahiyyətinə aydınlıq gətirilmiş; şagirdlərin müstəqilliyinin inkişaf etdirilməsi prosesinin nəzəri və tətbiqi müddəaları, onun mahiyyəti və məzmunu əsaslandırılmışdır.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Tədqiqatda yeniyetmələrdə müstəqilliyin formalaşdırılmasının nəzəri və praktik əsasları işlənmişdir. V-IX sinif şagirdlərində müstəqilliyin formalaşdırılması məqsədilə aparılan tədqiqatdan ümumtəhsil məktəblərinin pedaqoji kollektivləri faydalanacaqlar.

E-mail: ulviyy.ismayilova@mail.ru

Rəyçilər: *ped.elm.dok., prof. A.N. Abbasov,*
ped.ü.fəls.dok. L.A. Məmmədli

Redaksiyaya daxil olub: 05.12.2022.